

Милена Рашковић

ДРЖАВНО СТАРАЊЕ О КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИМ СПОМЕНИЦИМА У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ

Вишегодишњом борбом за ослобођење од Турака Србија добија полуаутономију у оквиру турског царства. Мала кнежевина, на челу са Милошем Обреновићем, постепено иде ка потпуном ослобођењу од турског утицаја и осамосталивању српске државе.

Кнез Милош је врховна власт и апсолутни господар. Под утицајем напредних снага у Србији, а и ван ње, круг носилаца власти постепено се шири, ствара се релативно развијен државни апарат који делује кроз цео 19. век.

Културно-просветни напредак Србије требало је остварити тек после политичког и економског ослобођења. Устаничке вође на челу са Милошем Обреновићем, представљали су људе који су били необразовани, непосредно поникли из поробљеног народа. Средњовековни културно-просветни дometи били су прекинuti вековном страном влашћу, тако да је Србија почетком 19. века без јачих традиција у том смислу.

Иницијатива за напредак у многим видовима друштвеног живота, међу којима је и културно-просветни рад, долазила је углавном од Срба који су живели и образовали се ван Србије. Они су позивани или су се сами стављали на расположење — да својим знањем, стеченим у културним центрима Европе, помогну Србији у првим и тешким корацима освајања самосталности, а касније и у њеном самосталном развитку. Међутим, и поред многих добронамерних сугестија званичним властима и подстицања јавности преко штампе, културне установе веома споро добијају свој прави садржај и функцију.

Разлози су многоbrojni: неразумевање и несхватавање значаја културно-просветног рада за општи напредак земље; недостатак историјске свести о значају културе, посебно код оних који су били дужни да изведу Србију из заосталости; недостатак стручњака који би радили на том пољу и, најзад, недостатак финансијских могућности за одговарајуће улагање у бржи развој културних установа. Такво стање, нарочито у области заштите националног културно-историјског наслеђа, дубоко се одразило на очување како целина тако и појединачних примерака.

Трагом документата може се делимично реконструисати ситуација у којој се и на који се начин одвија рад на заштити и сакупљању културно-историјског наслеђа одређене групе, као и то

у којој су мери званичне власти законски и финансијски помагале ову делатност.

Једна од првих порука за заштиту и истраживање стариња долази од Захарија Стефановића Орфелина. Он поручује својим земљаџима у Србији: „Особиту и велику похвалу заслужили би они, који би рад свој приложили, истражујући и описујући старије србског народа, о чему је досада на другим језицима рађено, а на нашем једва се где нађе.”¹

Прво путовање по Србији ради испитивања и бележења стариња учинио је великан српске културе — Вук Стефановић Карадић. Он 1820. године обилази овчарско-кабларске манастире, описује и њих и предмете које је тамо нашао (јеванђеља, манастирске печате и окове на књигама и др.). У то време је ископирао натпис са гроба деспота Стефана Лазаревића. Своје истраживачке резултате објављује 1826. године.²

У уводу тог чланка Вук износи своје мишљење о значају заштите и проучавања стариња: „Паметном и управо ученом човјеку не треба доказивати, како би тако описане ових драгоценних остатака наше стариње и јединих чувара и стубови нашега здакона и досадашњега књижевства било важно и полезно не само за нас Србеље, него и за остале све народе словенске... Енглези и Французи и Немци и сами Руси, и данашњи дан иђу по Грчкој и по Талијанској, и троше небројено благо тражећи овакве остатке старих Грка и Лапина, а ми још не знамо ни у својој кући шта имамо”. Вук даље каже да је „...давно зажелио, да се овога посла прими.” Уз одобрење и финансијску подршку кнеза Милоша, Вук је почeo са истраживачким радом у Србији.

После Вука по Србији је путовао, ради испитивања стариња, секретар Милоша Обреновића — Димитрије Давидовић. Он је 1822. године посетио манастир Жичу, потпуно прочитao и преписао Жичку повељу, описао манастир и то касније објавио.³

Јоаким Вујић 1826. године, са одобрењем Кнеза, путује по Србији ради испитивања стариња. Он добија од Милоша Обреновића „објаву” са топлим препорукама за помоћ приликом путовања.

Објављеније

којим препоручује се свим властима нашим, мирским и духовним, да имаду свуда показатеља, овог, господина Јоакима Вујића, списатеља, који полази видити манастире и цркве наше по пределу овом и прегледати све у њима сушчествујуће дреvenости и реплиости, пристојно и са сваком учтивостју и готовошћу дочекати и све оно показати му, што би он, господин Вујић, виђенија својег удостојавајући, видити зажелио, а потом чесно испратити га даље до другог манастира или цркве, свуда мирске

¹ Славно-србски магазин, том I, Венеција, 1768, стр. 10—12.

² Вук Ст. Карадић, *Почетак описанија српских манастира*, Данцица, 1826.

³ М. Коларић, *Класицизам код Срба 1790—1848. године*, Београд, 1965, књ. I, стр. 140.

С. Станојевић, *Историја Српског народа у средњем веку*, књ. I, Београд, 1937, стр. 133.

наше власти ствараније всдећи о пренешенију његовом и вешчи његови с једногместа на друго.

У Пожаревцу, 7-ог августа 1826. годса.

Милош Обреновић
српски књаз⁴

Милош Обреновић био је врховна власт у Србији тога времена — богат, са жељом да својим поданицима и суседима о којима је слушао покаже своје богатство. Зато свој конак у Крагујевцу укращава сликама бојева из скоре прошлости, портретима и другим пригодним сликарским радовима. Кнез Милош доводи сликаре да портретишу чланове његове породице, купује скупоцено посуђе, накит и намештај.⁵

Тако и Јоаким Вујић описује конак кнеза Милоша у Крагујевцу, када је приликом свог путовања тамо боравио 1826. године. У канцеларији Милоша Обреновића је кнежев портрет у пуној величини и са потписом сликара који га је радио: „У Крагујевцу 19-III-1824 из живописа Павел Џурковић, Словено-Србин из Карловца, в Среме.“⁶ Друга слика, која је такође оставила утисак на Вујића, јесте портрет Строганова, руског министра и посланика на Порти.⁷

У кнежевој канцеларији Вујић је видео и „... један знаменити барјак начињен још за време рата под Карађорђем. Када је кнез Милош ратовао овај барјак је носио кнез Сима Паштромац. Код Пожаревца и Дубља у бојевима барјак је с танетима пушчаним испробијан и на многим местима оштећен.⁸

Други познати путописац, Ото Дубислав Пирх, навраћао је у кнежев конак у Крагујевцу 1829. године. Он га, такође, лепо описује и спомиње исти портрет кнезев и заставу: „... У великом трemu је копија једне од слика из белведерске галерије слика у Бечу, алегорија Доброчинства. Та копија и слика кнежева тако су добре слике масном бојом рађене, да их можемо сматрати као почетак воспостављања лепих вештина у Србији. Израдио их је један млад Србин, за чије школовање књаз има заслуга.“⁹

Пирх описује и ручак у кнежевом конаку у Пожаревцу: „Једе се из калајних тањира, јер се портулан тешко набавља; сребрним у Бечу рађеним ножевима и виљушкама, које су обележене књажевим монограмом; сребрне чаше са грбом књажевим и лепе шлифоване чаше беху поређане по столу.“¹⁰

Пошто није прошло много времена од жестоких оружаних сукоба са Турцима, сећања на јунаке те епопеје и тада су била свежа. Зато учесници устанка, који тада управљају земљом, скупљају и чувају предмете везане за њих. Нарочито обраћају

⁴ Ј. Вујић, *Путешествије по Сербији у години 1826*, књ. I, стр. 61.

⁵ М. Коларић, наведено дело, стр. 106.

Б. Петровић и М. Кашанин, *Два века српског сликарства*, Београд, 1942, стр. 24—25.

⁶ Тада портрет се сада чува у Народном музеју у Београду.

⁷ Ј. Вујић, наведено дело, стр. 53.

⁸ Ј. Вујић, наведено дело, стр. 164—165. Застава се сада чува у ИМС, Инв. бр. ОВ-2073.

пажњу на оружје и заставе, јер су то симболи снаге, јунаштва и победе — врлине сваког добrog ратника, чак и ако је био противник. Зато, по наређењу Милоша Обреновића, такви предмети се сакупљају код њега и он их веома цени и чува.

Кнез, 1822. године, добија понуду за откуп једне Карађорђеве сабље:

Високоблагородном господару Г. Милошу верховному
књазу србскога народа

Доходимо Вашему Високоблагородију љубезно поздравити. Не имајући Вам шта много писати, шаљемо једну сабљу покојнога господара Георгија. Ако буде Вама по вољи задржите ју, и цена јој је 50 дуката, зактеваду. Турци толико пута искали су ју, и није ју тео дати тај пријатељ, док не би Вама јавили. А ту сабљу био поклонио покојни господар генералу Цервенку (аустријски генерал у Земуну), па је један пријатељ одкупио од Цервенка. Са тим остајем Ваш слуга покорејши на служби.

У Београду
9. VI. 1822.

Н. Никола К. Брзак¹¹

Кнез Милош купује ту сабљу и поклања је свом брату Јовану Обреновићу уз напомену: „... Писато господару Јовану Обреновићу да му шаље господар мач на поклон, који су особити и србски јунаци (покојни Господар Ђорђе Петровић Црни) носили.”¹²

И друга Карађорђева сабља сачувана је код кнеза Милоша: „... Сечиво од друге Карађорђеве сабље, која је на неки начин дошла у руке Милоша Обреновића, поправљена је, украшена дијамантима и натписом, па заједно са пехаром поклоњена, од народа, кнезу Милошу.”¹³

Међутим, Карађорђеви ордени нису за кнеза Милоша представљали неку вредност. Он ордене шаље Карађорђевој породици: „... Милош је послао Герману ордене Карађорђеве: две звезде, две ленте и на једној ленти крст, да он преда посланиству у Цариграду, а ово Карађорђевој породици.”¹⁴

Још једна сабља познате личности била је код Милоша Обреновића, коју он 1829. године, у част добијене битке код Колевче, поклања генералу Дибићу: „... богато украшенну, за коју се држаше, незнам зашто, да је припадала славном принцу Јевђенију Савојском.”¹⁵

Милош Обреновић, као апсолутни господар Србије, све ствари за које сматра да имају материјалну или историјску вредност

⁹ О. Д. Пирх, *Путовање по Србији у години 1829.* Српски превод од др. Т. Мијушковића, Београд, 1899, стр. 167.

¹⁰ О. Д. Пирх, наведено дело, стр. 66.

¹¹ М. Целебидић, *Архивска грађа за историју Народног музеја*, књ. I, Београд, стр. 48—49, бр. 61, оригинал АС, КК, ПI, 289.

¹² Др. М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I, Београд, 1908, стр. 360

¹³ Милта Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842 године*, књ. I, Београд, 1901, стр. 520.

¹⁴ Др. М. Гавриловић, наведено дело, стр. 360.

¹⁵ Др. Бартол Кунлиберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804—1850 године*, Београд, 1901, стр. 235.

сакупља код себе. Од образованих људи са којима се сретао могој је чути о вредности стариње и чему ће оне касније послужити. Један од тих људи био је и Вук Стефановић Каракић, који је са кнезом Милошем сарађивао, давао му савете, али повремено долазио и у оштре сукобе. У периодима добрих односа, Вук је сигурно утицао на кнежева скватања о потреби просвете и културе уопште, као и о неопходности њеног ширења у Србији. Свакако под таквим утицајима Милош Обреновић у свом конаку у Крагујевцу ствара лапидаријум.

Познато је да је постојала „наредба“ кнеза Милоша о сакупљању стариње. На жалост, ниједна таква наредба није сачувана, али се из других докумената јасно види да је таква „наредба“ постојала. Њу помиње Авакум Гашпаровић када је послao кнезу Милошу опис једног камена, у коме наглашава да ово чини јер је упознат са кнежевом наредбом о сакупљању ових стариња.¹⁶ Вук, такође, шаље Јернеју Копитару натпис са једног камена из Пожеге, који је сада на путу за Крагујевац.¹⁷

Мишљење М. Целебцића да је сакупљање споменика у Крагујевцу могло имати само један циљ, а то је стварање лапидаријума по наређењу Милоша Обреновића — свакако потврђује и подatak који Ј. Вујић наводи описујући кнежев конак у Крагујевцу: „... Пред вратима велики римски споменик са натписом.“¹⁸

И остале старије сакупљају се код Милоша Обреновића, њега обавештавају о налазима и питају за савет како да поступе у одређеним случајевима. Тако Јосиф Милосављевић извештава кнеза да су у „црквици“ нађене неке црквене ствари и вероватно још новца, о томе ће га тачно известити после испитивања.¹⁹ После испитивања кнез Милош је обавештен:

Ваше Сијателство, милостијејши государ.

По заповести Вашој Бистричани донели су паре које су у зидинама разрушенога М(а)н(ас)тира нашли, између кои(x), 16 је у рушњама холандским и цесарским, а јусур 53 тунуза, 1 саглак и крст. Онај дан кад су Сеоски копали и нашли дукате, увиди неки тас под воденичним полутине каменом, и не хотео осталим казати, но други дан (и(x) 6 ископају тај тас и крст. Је ли што и паре било? нитко не зна од сељана, а мени воспротивили се доћи на испит. — Овај Стоило, по којему шаљем те паре, показаће вам устмено какове јешће ту зидине и подруми засути леже, у коим без сумње м(а)н(ас)тирско посуђе притрпано мора бити. И јешће 1 м(а)н(ас)тир овому подобан у другој клизури лежи, које ако заповедите с околни сели да се расчисту, да видимо хоће ли бити то, ил не? (...)

У Пожаревцу
16. марта 1823.

Вашег Сијателства,
покорнејши слуга
Јосиф Милосављевић²⁰

¹⁶ М. Целебцић, наведено дело, стр. 47, бр. 59, оригинал АС, КК, ХЛ, 7.

¹⁷ М. Целебцић, наведено дело, стр. 45, бр. 55, оригинал Архив САН, бр. 1557.

¹⁸ Ј. Вујић, наведено дело, стр. 168

¹⁹ М. Целебцић, наведено дело, стр. 52—53, бр. 67—68, оригинал АС, КК, ХХI, 411.

²⁰ М. Целебцић, наведено дело, стр. 53, бр. 68, орг. АС, КК, ХХI, 414.

Није увек ишло све једноставно кад су биле у питању пронађене драгоцености. И поред забране Милоша Обреновића да се скровишта без знања власти копају, људи су то илак чинили, па су налазе некад пријављивали, а некад их и прикривали. У случајевима кад су власти сазнале за тајна ископавања, водила се истрага по налогу кнеза, која није била нимало пријатна. Некад се то завршавало само испитивањем, некад је било „стезања” и „каштиковања”, а понекад затвор или излазак пред самог кнеза.

Милош Обреновић обавештава Стефана Тодоровића да су неки људи копали у граду Кучајском. Тражи од њега да људе испита и мало „стеже”, па ће они онда, вероватно, рећи да ли су нешто нашли или не:

„Благородному господару Милошу Обреновићу, верковному књазу и управитељу народа сербског, многолетњу здравствујте.

Ваше послатое писмо примио јесам и по реду разумео јесам што ми пишете за оне људе што су копали у граду Кучајском. Ја сам и пре неколико дана за оне људе дознао али ништа и(x) стезао писам докле писам од вас заповест добио; а сада, у исти сат како сам ваше писмо примио, послао сам за оне људе да дођу, и све ћу и(x) испитати и нове речи пописати и ш нијма заједно к вама послати.

Со тим остајем у свакој покорности служити,

12. јунија 1820.
у Добрње

Стефан Теодоровић,²¹

Павле Штуле јавља кнезу Милошу о испитивању човека који је новце тражио и копо:

Ваше Сијатељство Милостиви Господару

Друго, за онога човека што сам Вам казивао да је новце тражио и копо, ја, када сам прије от Вас дошо, нашу сам га овдје код моје куће и питao сам га и принуждаво што сам боле знао, и кащтегово сам га по Вашој заповести, и он ништа ми показо није да је нашо, него говори да није ништа нашо; него молимо Господару пиши нам што ћемо му.

У Каленићима
9. марта 1824

Павле Штуле²²

Јосим Десимировић из Кличевца копао је паре, па уплашен од санкција које га чекају, побегао је у „Палајку немачку”. Потом се вратио овамо и сад је у апсу, по ранијем наређењу Милоша Обреновића.²³

Догађало се да је кнез плаћао извесну надокнаду за старе новце. Стефан Стефановић опширно извештава Милоша о старцу из села Јровиће, код кога су нађени старији новци: „... употребио сам сва средства за постигнути, додавајући му да ће му се јод таквих 5-ти одузети тал, а за остале дати му се онакови новци, какови, обично међу људима иду. Но сви су труди моји у испиту разном сујетни, и најпосле решио сам се уапсити га с

²¹ М. Целебџић, наведено дело, стр. 40, бр. 47, орг. АС, КК. XXI, 138.

²² М. Целебџић, наведено дело, стр. 65, бр. 85, орг. АС, КК, XXXII, 195.

²³ М. Целебџић, наведено дело, стр. 103, бр. 124, орг. АС, КК, XXI, 659.

претењем, да ако ли ово не изјасни, и самом војводи у Неготину јавићу, а кад то учиним, нека зна да ће му кућа и сво добро у Краини пропасти, као што Турци обично у оваковим стварима поступају. Најпосле видећи да старац јначе не мисли казати, решио сам се послати Вашем Сијетельству предпоменутих 11 талира, а њега задржати у апсу до решенија вашег.”²⁴ Кнез Милош је наредио Стефану Стефановићу да старцу исплати оних 11 талира, сваки по 8 гроша, и да га пусти из затвора.

Власти су биле веома строге при испитивању, све док нису биле убеђене да су налазачи пријавили све нађене ствари. Плаћањем одређене накнаде за драгоцености, власти су желеле да стимулишу народ да доноси пронађене ствари и да се у том случају не плаши санкција.

У финансијским извештајима Милоша Обреновића наилазимо на исплате за старине. За 1827. годину под „Трошкови дародавнија” налази се ставка: „Жени из рудничке нахије за злато... 50 гроша”. А под „Трошкови вешчи движимо не движимих” наилазимо на ставку: „За 958 драма сребра кнезу Вучићу 948 гроша”²⁵

Из крајева који су још били под Турцима појединци долазе под заштиту Милоша Обреновића носећи са собом „зnamените ствари”. Тако је поп Бранко Најдановић из Видинске нахије доживео да га неко прокаже Турцима, који су му одузели „зnamените ствари” и убили му једног сина. Успео је да стигне до кнеза са „једним зnamenитим крстом” и са млађим сином.²⁶

У Србији овог периода, проблеми у свим друштвеним областима, па и у култури, решавају се појединачним законским прописима: наредбама, настављенијима, објавама, препорукама, циркуларима итд. Од тих докумената, из овог периода, није нам ништа сачувано осим „објаве” Јоакима Вујића (у препису) коју му издаје кнез Милош. По документима која су сачувана, а нека од њих овде и изнета, видимо да је кнез таква акта доносио. На основу њих власти су контролисале и прикупљале пронађене древности и слали их у Крагујевац кнезу.

Жеља појединих образованих људи за испитивањем и сакупљањем старина није увек наилазила на разумевање власти. Милош Обреновић, са већином својих сарадника, сматрао је рад на сакупљању старина корисним послом, али послом којим се могло бавити у слободно време. На пример, Вук Карадић је 1828. године радио у „Законодателјској комисији”, и у једном застоју при раду желео је да путује по Пожешкој и Ужичкој нахији ради сакупљања песама и србуља. Дозволту није добио.²⁷

Вук покушава да доведе људе који су имали знања и искуства за оснивање и рад у културно-просветним установама, иако је био свестан да у Србији још не постоје услови за то. На савет Ко-

²⁴ М. Целебић, наведено дело, стр. 112, бр. 148, орг. АС, КК, XXI, 954.

²⁵ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, књига III, 1901, Београд, стр. 203—209.

²⁶ М. Целебић, наведено дело, стр. 96, бр. 123; оригинал АС, КК, XXI, 542.

²⁷ Љ. Станојевић, *Живот и рад Вука Ст. Карадића*, Београд, 1924, стр. 335.

питара: „... Ви ћете вальда уредити школе, и можда музеј за ста-ре написе... у Србији”, Вук одговара „... да од тога за сад нема ништа.”²⁸

Али, и поред тога што Милош Обреновић старинама распо-лаже по сопственој вољи, јер га нико у томе није могао спречити, и што рад на сакупљању помаже онолико колико сматра да је довољно — он ипак ствара једну колекцију која ће касније бити основ појединих првих збирки у Србији.

Хатишерифом од 1830. године Србија је добила извесне по-властице у погледу своје унутрашње управе. Тачка 8. овог Ха-тишерифа дозвољава оснивање болница, школа и штампарија, а тачка 14. предвиђа:

„Осим царских градова, који се од старине у Србији нала-зе, срушиће се и до земље сравнити сваки шанац, који би од скро-бра био саграђен.”²⁹

Сходно овим повластицама у Србији се убрзо оснивају уста-нове као што су: Кнежева типографија 1831, Новине србске 1834, Књажеско-србски театар 1834, Велика школа 1838—39. и Библиотека. Стари градови такође добијају званичну државну заштиту, јер је свест о њиховој историјској вредности и присутна и озако-њена. Остале старине и даље се заштићују појединачним наред-бама и сакупљају се код Милоша Обреновића.

Цветко Рајовић, 23. VI 1831. године, обавештава кнеза Мило-ша да су цинци, који граде калдрму у Београду, пронашли не-ке старе новице и тражи упутство шта да ради. Кнез му одговара — да новце раздели људима који су их нашли, пошто су сиромаш-ног стања, и то „да ономе ко је паре први видео дате два пут оно-лико колико осталима”.³⁰ Очигледно, пошто пронађени новац није имао нарочиту металну вредност, кнез Милош издаје такво наређење.

Суд Нахије јагодинске, по захтеву кнеза, извршио је „ко-пање” и о томе га обавештава:

Ваша Светлост, милостијејши господару.

С писмом Ваше Светлости од 19. т. Н 2147. долазио је Румба с другом својим, и копали су паре на два места, под Гиљем (?) и Црвеним брегом, где су, да су неки новци закопани, слушали. При копању том ми смо по височайшој заповести Вашој поступали, но новаца ни на једном од поме-нутих места њема, а ако су и били какви закопани, ископо и(x) је може бити и други који, пре њи(x), јер се на обадва речена места, обележаји да су више пути паре онуд тражење, налазе.

В прочем остаје

У Јагодини
21. VI 1833. год.

Вашој светлости на служби
Суд нахије јагодинске³¹

²⁸ Ст. Станојевић, наведено дело, стр. 212.

²⁹ Новине србске, 20—I—1834.

³⁰ М. Целебићић, наведено дело, стр. 128, бр. 165; оригинал АС, КК, V, 98.

³¹ М. Целебићић, наведено дело, стр. 157, бр. 196; оригинал АС, КК, XIII, 111.

Пријатељи Милоша Обреновића шаљу му стариње као поклоне и изразе пријатељства. Један од њих је сердар тимочки Стеван Стојановић, који кнезу поклања „ходожествено израђену главу човечју“:

Ваша Светлост, милостивејши господару.

Доле под селом Радојевцом, нашли су Радојевчани у Дунаву једну од туча художествено израђену главу човечју, коју сам од (речених) сељана за 28 гроша купио, и Вашој Светлости, као знак стародревности пошиљем.

С истиним страхопочитанијем јесам,
Ваше Светлости, милостивејшега господара,

У Силу,
15. септембра 1834.
Н 508

Покорнејши слуга
Стеван Стојановић³²

„Новине србске“ објављују о овом налазу и поклону чланак са коментаром:

„Пожаревац, 10. новембра — У Србији налазе се и сад споменици од Римских времена, а може бити и од времена, кад су стари Илири живели у њој пре, него су се нашли праоцеви доселили у њу 640 године после Христа. Како је сада Дунав врло опао, то се у теченију месецца јуна нашла у Дунаву ниже села Радојевца, на устију реке Тимока, једна глава од туче, и шупља, представљајући човека окоју 50 година, и пуна важнијих черта. Коса на истој глави представљена је по садашњем начину ношења косе; и неима длака на бради. Врат је неправилно пребиен; зато се може судити, да је глава ова част споменика каквога, који је у она времена важној како лице могао представљати. И онако се говори, да је Праово, лежеће два часа више Радојевца, било у римска времена знатан град — главу ову послao је Његојовој Светлости Књазу нашему великом Сердару Тимочки Стевану Стојановићу на дар: ио будући да и трупа нема, на кому је она стојала, то је тешко погодити, каквога је споменика част речена глава.“³³

„Новине србске“ такође дају свој удео у обавештавању јавности и подстицању људи на даље сакупљање древности. Миленко Радојковић је ушао у траг једном барјаку из I српског устанка, па га са опширним писмом шаље кнезу Милошу:

Ваша Светлост, всемилостивејши государу.

С писмом овим вспоморнејше Вашој Светлости до знања доставити не пропуштам, будући да је поч. Ајдук Вељко поклонио био барјак један Војводи ражањском Петру Борђевићу, а Петар пак вручио га неком Здравку момку своме, и определи га као за барјактара; после Петар поменуту полгине на Делиграду и тако барјак остане при реченом Здравку; а Здравко пак пређе на ову страну и да га на оставу заједно с један пар сребрни(x) пиштола и једним великим ножем код Милосава Стојановића из Бачине н(ахије) јагодинске. По неком времену престави се и честопоменуту Здравку, а сад пак када се побунише ове придобијене н(ахије), дође реченог Здравка син и узме пиштоле и нож, а барјак ипак заостане при Милосаву Стојановићу. Мени пак докажу да има таква ствар код њега, од којег узмем га и пошиљем Вашој Светлости, којег изволите при-

³² М. Целебићић, наведено дело, стр. 177, бр. 222; оригинал АС, КК, XIX, 160.

³³ Србске новине, бр. 46, 17. XI 1834.

мити. Притом остајем Ваше Светлости, и всемилостивејшег государја, по-корнејши слуга.

у Катуну
14. априлија 1833.

Миленко Радојковић

Љубазни Миленко, примио сам писмо ваше заједно с послатим бар-јаком³⁴

Милета Радојковић јавља Милошу о једном добром малом топу са Карађорђевим потписом и тражи одобрење да га украду из шанца:

Ваша Светлост милостивши Господару!

Среза Параћинског капетан Јово говорио ми је неколико пута, и најпосле и писао ми е ово дана, да се у Ајана Параћинскога у шаранпову налази едан добар топић с подписом Карађорђевим, који би он могао украсти да се не опази куда се део, и иско е од мене дозволене за то, но ја му то нисам смео дозволити, а и прећутати нисам смео, да вашој Светлости то не јавим, за то с најдубљим страхопочитанем очекуем од ваше Светлости височајше наредбе у томе.

Ваше Светлости

У Крагујевцу
16. фебруара 1833.

милостившега Государа
најлонизнији поданик
Милета Радојковић³⁵

У целокупном јавном животу, па и у културно-просветном раду, после хатишерифа од 1830. године Србија видно креће напред. После дужег времена добија министра просвете, а по наређењу Милоша Обреновића Аврам Петронијевић пише предлог плана за оснивање и уређење школа. У предлогу за школске зграде предвиђена је просторија за „Музеум” у оквиру Гимназије или Академије.³⁶ Ово је било први пут да се у званичном акту за оснивање просветне установе појављује овакав предлог, што је свакако значило корак напред у посебној друштвеној заштити стварина.

До тада сакупљене „древности” чуване су у „народном скровишчу” под апсолутним старањем кнеза. „Новине србске”, описујући ток Милетине буне 1835. године, помињу такво народно скровиште које се налазило у кругу кнежевог конака у Крагујевцу: „Дворски чиновници стану се спремати, да кнежев двор, кнежеву канцеларију, и народно скровишче, које се све недалеко једно од другог налазе, бране.”³⁷

³⁴ М. Целебић, наведено дело, стр. 153, бр. 190; оригинал АС, КК, XII, 695. Љ. Симић-Константиновић, *Историјска збирка о Првом и Другом српском устанку*, Зборник Музеја првог српског устанка, III—IV, Бгд, 1964—65, стр. 90.

³⁵ М. Целебић, наведено дело, стр. 148, бр. 184; оригинал АС, КК, XXIV, 16. У ИМС чува се мали топ са натписом Карађорђа, Инв. бр. ОВ-2.000.

³⁶ М. Целебић, наведено дело, стр. 182—183, прилог 1; оригинал АС, КК, XXVIII, 201.

³⁷ Новине србске, бр. 43, 24-X-1836.

Да је кнез самостално располагао старинама потврђује и податак да је стари новац, од племенитих метала, продао у Бечу по његовој металној вредности. М. Ђ. Милићевић о томе казује: „Несумњиво је тачно и то, да је кнез Милош већи део старог новца нађеног „којегди по Србији, продао по његовој металној вредности у Бечу.”³⁸

Исто то наводи и Ст. Станојевић: „... Павле Шафарик је писао Погодину у септембру 1854 године, да је кнез Милош у своје време стари новац као старо сирово сребро у Бечу продао.”³⁹ М. Петровић такође каже: „Алекси Симићу консолу у Београду за 958 др. сребра дато му преко Јакшића да прода. Алекса предао сребро све Господару.”⁴⁰

Крајем 1835. године кнез Милош Обреновић иде у званичну посету султану у Цариград. Поред званичних сусрета и многих драгоценних поклона које је тамо добио, имао је прилике да види знаменитости града.⁴¹ О тој посети извештавају „Новине србске”:

У Цариграду, 28- август

По все милостивијеву дозволенију Султанскому, на аудиенцији Светлога Кнеза нашег од 16. тек, дансму, да је Књазу слободно, све достопамјатности Цариградске видети, ишао је Господар наш ових дана и гледао је разне репкости овдашње, разна прекрасна зданија, стародневну Грческо трулло, где су некада свети сабори држани, Обелиск Египетскиј, сав целокупан, од Императора Тесдосија из Египта овамо пренешен и намештен на пространој пијаци. По том био је у хазни (музеуму) где се налази много различни, стародревни ствари разни народа, сружија, одела, барјака итд.

... Посетио је Господар наш са свитом својом и свету Софију. Ово је заиста зданије, у свом роду јединствено.

... И кроз све собе Палате Султанске по најизображенјему укусу и на најбогатије искићене и златом украсене.⁴²

Вероватно је ово први пут да врховни кнез Србије лично види раскош источњачких дворова, велелепна здања и музеј. Тај доживљај је морао оставити утисак на кнеза Милоша, а вероватно и жељу да бар нешто слично направи у својој земљи. Зато и кнјежев конак временом бива све раскошније уређен: намештајем, портретима, посуђем и ћилимима.

Портрети у ослобођеној Србији јављају се веома рано — као тежња новог, богатог друштвеног слоја да се што пре представи европским просвећеним народима. Преко портрета се излаже раскош одела, накита, оружја и одликовања, а тиме и друштвени положај. Такви портрети су красили „лепо меблирате собе”, како то казује Ј. Вујић. И кнез Милош купује колекцију слика преко

³⁸ М. Ђ. Милићевић, Глас СКА, 1888, Београд, стр. 25.

³⁹ Ст. Станојевић, наведено дело, стр. 284.

⁴⁰ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије, до 1842. године*, књ. III, стр. 547.

⁴¹ Мита Петровић, наведено дело, књ. I, стр. 332—335.

⁴² Новине србске, бр. 38, 21-IX-1835.

конзула Пантелејмона Хаци-Стоила од кир Наума Димитријаде-са из Земуна, да би украсио свој нови конак у Топчидеру.⁴³

Јавне зграде у Крагујевцу су декорисане композицијама недавних бојева из I и II српског устанка. У згради Суда народног приређен је бал у част примања ордена на Тимоку и Брусници: „... у зачељу сале стајао се образ Светлога Кнеза... са обе стране стојале су слике битака Господаревих на Чачку, Дубљу, Пожаревцу и Караванцу.”⁴⁴

Следећих година се ради на сакупљању старина — и даље под строгим надзором кнеза, а понекад и Државног Совета. Тако Петар Туцаковић извештава кнеза Милоша о налазу лагума са ћуладима око развалина старог града Кулича:

„... сељани села Кулича, у почетку м(есе)ца фебруарија, око развалина старога града Кулича, на Дунаву, близу ушћа Мораве, вадећи камење нашли на један лагум, у ком нађу каменићи(x) различне величине до 3000 комади ћулади, од који(x) шаље ми 5 комади на промотреније. Но будући да се већ такови исход Ваше Светлости налазе, то већнијајше рапортом овим Вашој Светлости представљајући, молимо за настављење, како ћу на предреченога г-на полковника представљење одговорити.

13 марта 1836.
У Крагујевцу

Полковник
Петар Туцаковић”⁴⁵

Поп Илија је такође нашао камену ћулад у граду Куличу. Кад је Милош сазнао о томе, наредио му је да кулуком пренесе сву ћулад у Смедерево.⁴⁶

Исправничество јавља Совету да је приликом копања у подруму манастира Липтовца нађена сребрна икона: „24. III. 1836. Алексинац. — Исправничество Алексиначко Но 114. да се је у манастиру Св. Стефана у Липтовцу 16. марта т. г. једна икона од чистог сребра копајући подрум нашла и пита шта ће се сњом чинити.”⁴⁷

Исправничество Округа чачанског јавља Совету о налазу у селу Парменцу:

Чачак, 3. фебруара 1837.

Исправничество округа чачанског јавља Совету да је Петар Полужић из Парменца нашао неке ствари у једном старијском лонцу и да их је поднео исправничству на увид; да је именованви тражио упутство о томе како с тим предметима да поступи. Пошто исправничество у том погледу нема никакву наредбу од више власти, ствари је задржало, те моли за упутство о даљем поступку.⁴⁸

⁴³ М. Целебцић, наведено дело, стр. 188, бр. 231; оригинал АС, ЗМП, XXVIII, 271.

⁴⁴ Србске новине, бр. 42, 20-X-1834.

⁴⁵ М. Целебцић, наведено дело, стр. 209, бр. 251; оригинал АС, КК, XV, 1718.

⁴⁶ Сретен Л. Поповић, *Путовање по новој Србији (1878—1880)*, Београд, 1950, СКЗ, стр. 26—27.

⁴⁷ М. Целебцић, наведено дело, стр. 209—211, бр. 252; оригинал АС, ДС, Деловодни протокол, 1836, Но 691, 826, 925.

⁴⁸ М. Целебцић, наведено дело, стр. 251—252, бр. 282; оригинал АС, ДС, 1837, Рно 119.

Нађене драгоцености послане су Совету, који после прегледа шаље „стародревне ствари” кнезу Милошу на увид са коментаром:

Мислећи Совет, да ће те ствари стародревна (и оне вредности бити, које би наш Кабинет минерални украсити могле) или какве редкости бити, писао је Исправничству чачанском да и оно овамо пошаље; ... које прегледавши он, (и не нашавши и) од велике важности усвођује се исте и Вашој Светлости на височајше благоразмотрение најпонизније послати, нашао је, да нису снаке као што је мислио, но опет не може он пропустити, да их и Вашој Светлости на височајше виђеније не представи, с тим додатком, да би он мненија био, да се исте ствари опет нашаоцу врате.⁴⁹

Из Алексинца јављају:

Алексинац, 14. новембра 1837.

Магистрат округа Алексиначког јавља Совету да су „шалитридије” ископале у пећини, близу манастира Светог Стевана, 80 драма сребрних апри и 2 стара дуката; поменуте новце магистрат је узео од налазача и шаље их Совету на увид и располагање.

Совет одговара да је новац примио и „шаље Магистрату уместо два стара, два цесарска дуката, и у место 80 драма (сребрни(x) аспри 40 цванцика цели(x))...”⁵⁰

Мајор Стеван Јевтић, члан Исправничства у Пожаревцу извештава кнеза Милоша о испитивању двојице који су нашли новац у селу Свињи. Испитивање је следило после „вишечајшег налога” кнеза Милоша да ово учине. Они су људе испитивали и пошто нису могли ништа сазнати, јављају кнезу: „Зато и шаљемо обојицу везане славном Исправничству Окружија пожаревачког. Може бити да ће тамо јавити што знаду...”⁵¹

Исправничество Округа Ђупријског јавља кнезу Милошу о пронађеном новцу:

Његовој Светлости милостившему Господару и Књазу Српскому
Милошу Теодоровићу Обреновићу,

Исправничства Окружија
Ђупријског все побданеиши
Рапорт

У селу Чепуре, Срезу Параћинском Окружја Ђупријског: Јован Марковић и Јован Савић, у уврати њиве своје изорали су до 150 драма Сребра у разним древним парама, и неким Старинским трепетљикама. Ствар ову јаве надлежном Срезном старешини, који одма приступи к разбирању, за дознати, да сни нису што важније том приликом нашли. А кад се ништа више, осим показатог му не нађе, он е онда оно покупио и Исправничество и показавши му, упитао, како му у ствари овој поступити ваља. На кое питане Исправничество му за сад ништа одговорило ние; ио дало е неколико очистити, и покорнеише прилажући и овде, усу-

⁴⁹ М. Целебцић, наведено дело, стр. 255, бр. 282; оригинал АС, ДС, 1837, РНо 119.

⁵⁰ М. Целебцић, наведено дело, стр. 283, бр. 303; оригинал АС, ДС, 1837, РНо 560.

⁵¹ М. Целебцић, наведено дело, стр. 280—283, бр. 302; оригинал АС, КК, ХХII, 203.

ћује се вашој Светлости виђена ради поднети, очекујући међутим, милостивша настављенима, што ће са овде заоствши учинити.

9. Јануарја 1837.
у Ђуприји

Исправничества Окружја
Ђупријског член, полковник
Милосав Здравковић⁵²

Крагујевац је престоница Србије и у њему се одвијају све важније политичке, културно-просветне и остале делатности тога времена. Старине, древности или драгоцености сакупљају се на основу појединачних наредби Милоша Обреновића — чувају се у „народном скровишту” којим слободно располаже кнез. По оснивању Министарства просвете вероватно се један део чувао и у том министарству.

Напредне снаге у Србији настојале су да се кнежева власт ограничи и у одлукама у оквиру културно-просветног рада али је кнешев отпор био веома јак и при најмањем покушају да се то спроведе. Међутим, и поред апсолутистичког понашања, не може се оспорити да је кнез Милош помагао културно-просветни напредак уопште, иако само у мери за коју је сматрао да је довољна и која не угрожава његову личну вољу и власт. Тако, на пример, „Минерални кабинет” који је постојао код кнеза у Крагујевцу иде у прилог чињеници да је Милош Обреновић оснивач „Јестаственичке збирке у Србији.”⁵³

Откуп колекције слика за конак у Топчидеру, портрети кнеза и његове породице, као и остале ликовна дела сакупљена у то време — основ су за касније формирање музејских фондова ликовног материјала. Такво државно старање о заштити стварија може се охарактерисати као пионирски рад на том пољу у оквиру општег културног и историјског развитка Србије.

После вишегодишњих исцрпљујућих буна, сталних дипломатских маневара ради добијања самосталности и опште стабилизације земље — није се могло ни очекивати указивање изузетне пажње заштити и сакупљању стварија, мада се и поред свих тих тешкоћа и на овом пољу ишло постепено напред.

Када је кнез био приморан да обнародује нови Устав 1838. године, нови орган власти, Савет, ограничава кнешеву власт и Милош Обреновић одлази из Србије 1839. године. Одласком кнеза мења се правна и државна организација земље. Уставобранительи проширују круг носилаца власти и приступају организовању новог, развијенијег државног апарата. Тада у Србију долази све већи број људи образованих у европским културним центрима који, поред осталог, доносе нова схватања и у односу на културно-историјско наслеђе. Све те промене и те како утичу на развој како постојећих, тако и на стварање нових институција у културним делатностима.

„Новине Србске” продужавају пропагирање и обавештавање јавности о културним збивањима у иностранству, о значају са-

⁵² М. Целебић, наведено дело, стр. 249, бр. 280; оригинал АС, КК, XXXI, 907.

⁵³ Др В. Симић, *Из скорашиће прошлости рударства у Србији*, Београд, 1960. стр. 29—32.

купљања и истраживања „древности”, о институцијама које раде у области културе:

„За точно и темелно изображение ние доволно да су само школе, зато се захтевају и друга средства, као библиотеке, Музеи и др... У Русии поред сваког већег училишног заведења се и подобна заведења...”⁵⁴

Дописник из Хрватске јавља:

”Музеум њаш расте дан на дан, како можете читати у новинама нашим, што ме и највећима тешти, ако Бог да, бит ће ово заведење темељ изображенију нашему и срећа можда будућности... него чуем и читам да и ви не спавате”.⁵⁵

Нешто касније појављује се ново обавештење — да је „потврђена и одобрена матица Илирска, учено друштво, читаоница, музеум и дворана у Загребу”⁵⁶, а „у Ријеци ће основати Гимназију, Музеј и Библиотеку.”⁵⁷

„Новине србске” опомињу на потребу чувања стариња, подстичу и буде националну свест разним пригодним чланцима. Тако професор Лицеума Атанасије Николић, који је отворио „школу начертанија” у Крагујевцу 1839. године⁵⁸, објављује чланак написан у том смислу:

Кад погледамо како се сви изображенi народи труде у истраживању древности народне; како за малу артицицу, која би им древности знаке и негдашињег стана народности ипакове само чеरте откривала, многе љовице дају, да то само у своје руке добију, не можемо се доста дивити, зашто та народности љубов и у овом смотренију нас ни мало не побуђује! Други би се народи дичили соптим, кад би толике споменике древности и негдашине славе свое у свом отечству налазили (као што и ми имамо), па би се трудили, да и спомена ради у свом стану сачувају, а ми не само да ове немарливим очима гледамо, него још и допуштамо, да се руше и са свим упропашћују.

Атанасије Николић⁵⁹

Попечитељство просветења, поред других установа које ће касније развијати своју делатност на сакупљању стариња, и даље је иницијатор акција за заштиту древности, па на његову иницијативу (9. II 1844. године) Попечитељство внутренji дела наређује:

„Уследству известија Попечитељства просветења под Но 1392 да се достојно не уважавају развалине стarih градова и замака, решио је согласно са Саветом, да се ови споменици колико је вишe могуће не нарушавају и не кваре. Извршење ради овог решења саопштава, да је попечитељствунутренji дела, наложило.”⁶⁰

⁵⁴ Додатак Србским новинама, бр. 2, 10. јануар 1842.

⁵⁵ Србске новине, бр. 19, 7. март 1847.

⁵⁶ Србске новине, бр. 53, 8-VIII-1847.

⁵⁷ Србске новине, бр. 13, 29-I-1852.

⁵⁸ Србске новине, бр. 4, 27-I-1840.

⁵⁹ Србске новине, бр. 22, 31-V-1841.

⁶⁰ АС, МПС, ФIII, № 278/1854.

Уставобранитељи 1844. године доносе Грађански законик који регулише имовинско-правне односе. Ту наилазимо на одредбе које говоре о скровиштима на која се наилазило приликом иско-павања, односно обављања других радова:

Законик грађански за књажевство србско
обнародован на Благовести 25. марта 1844.
године у Београду

Глава IV о прибављању ствари.-
Параграф 250:

Ако би се такове закопане, узидане, или другче сакривене ствари састојале у новцу, злату или сребру, у накиту, драгом камењу, или другим драгоценостима, кое су тако дуго сакривене лежале, да се њијов господар дознати и пронаћи не може, онда се такове ствари изнађене зову скровиште (закопано благо), и ово се мора јавити Начелству Окружноме, откуда ће известије учинити се врховној власти.

Параграф 251:

Од оваковога нађеног скровишта припадаје једна трећина Правитељственој каси, једна трећина ономе, који је нашао, а једна трећина ономе на чијој се земљи нашло. Ако је пак ово двоје у једном лицу скоччано, онда сноме обадве ове трећине припадају.

Параграф 252:

Ова трећина је припада онаоме, који би на тражење скровишта најмљен био, или који би нађено притајао, па би се после дознало; јер у првом случају најмљеници добијају најамну награду, а у другом случају трећина припада онаоме, који би за тајвога наследника проказао, или ако тајвога неби било, припада обштенародној каси.

Параграф 253:

Но ако работници најмљени случајно на скровиште нађу, онда њи-ма као наодницима една трећина припада.⁶¹

Као што се сазнаје из текста Закона (оног који се односи на скровишта), само једна трећина налаза припада општенародној каси, док две трећине припадају налазачу и сопственику земље на којој је пронађено скровиште. Тако се први пут приступа законском регулисању ове материје и Србија добија закон у коме се разматра и проблем заштите стариња.

Већ 10. маја 1844. године Јован Стерија Поповић, као начелник одељења Попечитељства просвештенија, пише добро познати акт у коме се званично именује „Музеум Србски”:

Начелству Окружја
Београдског
ПНо 688
10. ог. Мая 1844 у Београду

Примивши Попечитељство просвештенија са известијем Начелничес-тва од 9. т.м. Но 1880 спроведениј стари сребрни новац који је Началник

⁶¹ Законик грађански за књажевство србско од 25. марта 1844. године:

Среза Колубарског Јаков Станковић Музеуму Србском припослоа, налаже Началничеству, да истом Срезком Началнику благоизволение Попечилства за похвалну ревност његову изјаву.

У осталом, будући да је познато, да се у Земљи нашој много такови стари новца налази, који су за Музеум сходни, налаже Началничеству препоручити свим подведометалним му званичницима, а и самим учитељима основани училиштва, да такове новце, навластило од Србски владатеља, које би сами имали, или код пуновласни људи видили, приберу, и Попечителству Просвешченија или у име дара за Музеум припошљу, или, ако се притјажател не би такови безнакнаде лишити хотео, средством Началничества на усмотрење доставе, како би се за то соразмерна вредности награда определити могла. Сваки онај, који какову древност из пуног усердија, и без требовања накнаде Музеуму Србском припослоа буде, споменуће се с особитом похвалом у Новинама праветељственим.

Да се експедује⁶²
J. C. Поповић

Јован Стерија Поповић пише и други акт, истог садржаја, и шаље га: „свим окружним Началничествима осим Београдског. Но 688, 10 маја 1844 у Београду.”⁶³

У исто време и преко „Новина Србских” грађани се моле да помогну напредак Музеума Србског:

„Овом приликом не можемо прогустити, да све родољубце, кои би подобним какав новац, навластило од наши владатеља, или другу какову древност притјажавали, учитиво не позовемо, и умолимо да би такову Попечителству Просвешченија, кое особито внимание обратило на установљение Србског Музеума, из љубови к лепом овом предузетку припослати изволи.”⁶⁴

Целу акцију око сакупљања древности за музеј води Јован Стерија Поповић. Он исплаћује одређене суме сопственицима који то траже, враћа оно што није за музеј и захвальује:

— Началничество чачанско, 1. VI 1844. године шаље на усмотрење списак древности;⁶⁵

— Антоније Славуј, 4. VI 1844. године поклања четири стара новца за музеум;⁶⁶

— Списак лица која су 19 комада старих новаца за музеум приложили, 24. VI 1833.;⁶⁷

— Началничество Рудничко, 26. VI 1844. шаље стародревности у новцу које су нека лица драговољно на музеум приложила;⁶⁸

— Началник среза Туријског подпоручник Пантелија Груичић предао је Началничеству овдашњем три стара Римска новца са завешчанием да се исти Музеуму србском предаду;⁶⁹

— По покорно приложеном оригиналном списку Началника Среза Моравског подпоручника Г. Ланџка Протића доставленог са

⁶² АС, МПС, IV 519/1860

⁶³ АС, МПС, IV 519/1860 (концепт)

⁶⁴ Србске новине, 42, 24. V 1844.

⁶⁵ АС, МПС, 1844, Но 937 (протокол)

⁶⁶ АС, МПС, 1844, Но 851 (протокол)

⁶⁷ АС, МПС, 1844, Но 912.

⁶⁸ АС, МПС, 1844, Но 916 (протокол)

⁶⁹ АС, МПС, фIV, 519/1860.

известијем његовим Началству овому уједно са 19 комада стародревни новаца од разни владатела за Музеум прибављени.⁷⁰

Наилазимо такође на читаве предмете у којима се води преписка око нађених древности:

„Соответствујући Началничество ово жељи високославног Попечитељства Просвешченија у смотренију умноженија Музеума Србског по високом предписанију његовом од 10 пр. мес. маја т. год. ПН — 688 учињеном наредбом добило је од Началника Среза Рамско-Пекског по известији његовом од 29 пр. м. Н 449 по пријољу овде списку различите древности у новцу, као и у Бакру, Сребру и Злату, кое ћеју неки притежатељи на дар поклонити, неки накнаду захтевају...“

Јован Стерија Поповић одговара:

Началничству Округа Пожаревачког
ПН 839
17. Јунија 1844. у Београду

Примивши Попечитељство са известијем Началничества, од 7. т.м. Но 1440 спроведену знатну количину стари новаца, коју су нека лица из в. Грађишта на Музеум Србски поклонила...

Новце, које су Арса Стојадинов и Милован Николић Кајсидола са захтевањем накнаде Попечитељству послали, прима исто, и пошиље Началничству 4 цваницика, а тако исто и Живка Обрадова 5 талира, коју ће суму међу горе поменутим лицима дати...

Стари један дукат од Стевана Стојковића с поисказивањем накнаде од 20 цваницика пошилиле Попечитељство натраг, као такови који се примити не може. Тако исто повраћа припослате на усмотрение новце, и то од Матије Јанковића два комада од Иве Савина 1 од Милована Маркова 1, и Живана Маркова 2 и претпоручује Началничству, да му такове новице, осим ако би се Србскиј где догодио, на усмотрение не шаље.

Изјавивши благоволение Мојсилу Живоиновићу учитељу Пожаревачком за припослано кандијло...⁷¹

Начелник Округа смедеревског, 8. VIII 1844. год., шаље стари новац и „вршчић сребрн” које је сакупио. Неко новац поклања, а неко тражи одговарајућу надокнаду. Ј. Ст. Поповић одговара и захваљује онима који су новац на дар послали, а онима који надокнаду траже одговара:

„... под Н2 и 6 љуби надокнаду траже саобщити да се дукат цесарски за дукат стари дати може. Онај под Но 1 љуби је сребрне новце и вршчић припослао, до знања доставити да ће му се благовремено обое натраг вратити будући ништа на себи немају што би неку вредност за Музеум имало.“⁷²

Бакарне новце ископане у селу Дугом Польу Попечитељство просветенија ће откупити.⁷³

„Примивши Попечитељство просветенија с известијем Началничства под 26 ноем. 844 год. Но 1612, 8 љуби стари бакарни новаца, ком су у селу Дугом Польу ископани, пошилему по предложенију истог Началничства за сваку оку по 10 гроша у суми 85 гроша чаршијски на испла-

⁷⁰ АС, МПс, фIV, р 519/1860.

⁷¹ АС, МПс, фIV, р 519/1860.

⁷² АС, МПс, фIV, 519/1860.

⁷³ АС, МПс, IV р, 519/1860.

ћене исти, о томе да Попечителство прјатију наведене суме уведомите не пропусти.

Да се одправи
Поповић⁷⁴

Појављују се такође и поклони од изузетне историјске вредности, који долазе у збирке Музеја:

— „Неки родољубац сачувао је један бивши код њега од 1813. год. на аманету, барјак, кога је, као барјактар, носио Гаврило Стефановић уз рат Карађорђа, под командом Г. Луке Лазаревића воевавши. Исти овај родољубац је овај барјак свамо донео и њеловој Књажеској светлости даровао; а његова Књажеска светлост га је поклонила Музеју Србском.”⁷⁵

— „23. VI 1844. г. Стојан Симић, поклонио је Музеју Србском једну стару шишарну, знамениту што је из ње убијен Милько Петровић, брат Хајдук Вељков.”⁷⁶

Новине обавештавају и о случајним налазима скровишта:

— „У Костолцу сељак је ископао, поред Дунаја, сандук од олова, 5 пељњи дуг, 64 оке тежак, имао је само крст на себи.”⁷⁷

— „Радојко Влатковић је данас изорао на њиви једну стару бакарну тенцеру, у којој су сребрни стари новци, као токе једне, три таса и 6 прстена у тежини 17—20 ока сребра, нашле.”⁷⁸

— „Бгд 27. I 1844. Неки Коста Минић из Прелине нашао је једно ћупче новаца; У овом ћупту нашао је 410 старих марјаша; 10 рушни — 140 година старих.”⁷⁹

Министарству просвете понуђена је на откуп колекција стarih новца: професор физике Јанко Шафарик 1846. год. подноси молбу Министарству просвете и списак древности које жели да прода Музеју Србском за 350 талира, а министар просвете позива се на „височајште решење” од 1844. године, кад им је дозвољено тражење новца за значајне откупе и моли Савет да ову збирку откупе. Одobreње је добијено, и 750 комада новаца је откупљено за „Музеум србско-народни” по цени од 350 талира.

„Србске новине” обавештавају јавност о овом значајном откупу:

„Правителство је наше закључило, да се збирка стари новаца, међу којима има од србских, босанских и бугарских краљева, од Г. Дра и Професора Шафарика за музеум србско-народни купи. И тако ће се музеум наш са овом лепом збирком, која до 750 комада златни, сребрни и бакарни новаца има, умножити.”⁸⁰

Народ је свим тим био подстакнут на сакупљање, национална осећања су пробуђена, и старине, древности или драгоцености

⁷⁴ АС, МПс IV р 519/1860

⁷⁵ Новине србске, бр. 64, 9. VIII 1844.

⁷⁶ Новине србске, бр. 51, 23. VI 1864.

⁷⁷ Новине србске, бр. 16, 24. II 1843.

⁷⁸ Новине србске, бр. 32, 21. IV 1843.

⁷⁹ Новине србске, бр. 9, 29. I 1844.

⁸⁰ Србске новине, бр. 6, 21. I 1847; Орг. АС, ДС, 7/847.

пристизале су у „Музеум србски” који се налазио при Министарству просвете.

Музеј, тако, сакупља материјал и проширује своје збирке. За неке старине исплаћује одређене суме, много више добија на поклон, а понешто и враћа сопственицима јер сматра да нису значајне за музеј. Међутим, то је била установа која још није званично потврђена од Савета и кнеза, па музеју нису пристизала редовна новчана средства за истраживања и откуп материјала, а није било ни стручног лица које би обављало потребне послове.

Зато се 4. септембра 1844. године министар правосуђа и просвете, Паун Јанковић, обраћа Савету са молбом да се Народни Музеум благовремено оснује:

„Високославном Совету Књажевства Србског.

Попечитељство Просвешћенија, желећи да се Древности, кое се по Народу нашем расејане налазе, на известно место саберу, од пропасти сачувају, и на то по природи својој употребе како би се Повестница Отечества нашег, која е због бурни обстојателства прошавши времена доста тамна и недостаточна, испитала, и Народне славе ради у светлост привела, обратило е од своје стране старање, да се Народни музеум у Књажевству нашем благовремено заведе; и на тај конац сакупило е, понајвише добровољним по жељевома Родољубаца многе ствари, реткоти знамените, кое за испитателе Древности од велике важности могу бити. Није сумње, да у Србији, која е чрез више столетија поприштем била неизбовиени ратова и непријателских разорења, најмање ствари, нас тичући се, налазили се може но да су преселеним знатни Србски фамилија у друге безбедне државе, и оне тамо пренешене, кое су од части пропале, од части пак тамо сачувају се, као што нам то недавно издане Србске Дипломе и Повеле, сакуплене у Далмацији, доволно сведочанство дају, а опште е познато, како су Енглези и други путници многе древности, Књиге и рукописе, на историју нашу односеће се већ покупили, и у библиотеке и Музеуме своје однели у којима, као што страни Народи ово за њи велико скровиште ценити не маре, тако ће друго и у тами лежати.

Све ово у расуђење узимајући Попечитељство мисли, да о Правителства нашем свештена дужност и на ово обратите внимание, и такове древности, кое је још у доволној количини које није могу, прибрati и за потомство или сачувати; пак зато Високославном Совету предложити не пропушта, да би нуждно било известну суму новаца из Правителствене касе определити, која би се на то обратила, да се вешти људи одaberу, који ће такове древности истраживати, из ни, што нуждно нађу, исписивати, а по обстојателствима и откупљивати им, на који конац мисли, да би доволна била сума од 400 дуката цесарских годишње.

Предлажући Попечитељство важан овај предмет Високославном Совету на благоразмотрење, не жели мнение свое подкрепити примером други изображенији држава, кое прида на ово суме жертвују и троше, но то само једно примечава, да ће потомство наше такову збирку Древности с признателношћу примити, ове као највеће скровиште сматрати, и ревност садашњег Правителства благодарно уважавати, кое, као што се о пресвешћенију народном во опште стара, тако и овај, отлагања не трпећи предмет ние из вида отпустило.

ПН 1336

4. Септембра 1844 године
у Београду

Началник

Отдел. Попечит. Просвешћенија
Ј. С. Поповић

Попечитељ
Правосудија и Просвешћенија
Полковник и Кавалер
Паун Јанковић

На овај захтев Савет одговара Попечитељству просвешченија:

„Савет тако под 30. пр. Но 1042 није могао ово предложение, и ако признаје, да е заведение у отечеству нашем народног музеја, лепо предпријатије, одобрити, због тога, што е каса правительства мношим неопходним трошковима обдерећена, него е одложио предмет овај на оно време, кад нам стане касе дозволи подобне издатке чинити.

Међу тим так, ако би се показала каква ствар, особито внимание достојна, па би се без великог трошка могла набавити, у том случају Попечитељство да може учинити Савету нарочито предложение.

С овим мишљењем Савета и ја се саглашавам, и о томе Попечитељство ради његовог знања извештавам.

13. Нојамбра 844 год.

у Београду

А. Кађорђевић⁸¹

И поред оваквог става Савета и кнеза, људи који су били заинтересовани за музеј раде и сакупљају материјал, не осврћују се на то што немају све потребне услове. Јован Стерија Поповић се посебно залаже за напредак ове установе, за срећивање материјала и за повремено добијање средстава за откуп.

Док се води преписка и убеђивање власти око званичног потврђивања и обезбеђења средстава за нормалан рад и живот Музеја, старине свакодневно пристижу:

— „Суд Окружија Пожаревачког послao је Музеуму Србском један бакарни старијински натписом печат и један буздовани стари, које су се древности у његовој канцеларији до сад налазиле”.⁸²

— „Примремени Началник Среза Мачванског Г. Ђено Симић, добивши од Петра Поповића села Рибнице подручног му среза, један гвоздени черезвичајне величине мач, дужином од 5 педи, ког је само балчак једну пет дугачак, и који је едну подланицу под овим широк, за који се прича, да је у пољу зојовом „Пусто Поље” где су Милоша Обилића сувати и салаш били, од матере Милошеве изоран, усердствовао је овај мач музеуму Србском на дар послати.”⁸³

— „Људи који су цепали дрва у дворишту нашли су старе новце. Предали су их Министарству просвете а они у Музеум Србски.”⁸⁴

У жељи да што више умноже збирке музеја при Министарству просвете, а знајући да у главној каси Министарства финансије има драгоценних ствари, министар просвете 9. новембра 1847. године тражи од министра финансија да такве древности преда Музеју. На то министар финансија Павле Станишић одговара:

Високославном Совету
Књажества Србског

Попечитељство Просвештенија отношением својим од 9 пр. м. Но 1409. затеква од Попечитељства финансисе ради умножења Древности Србско Народног Музеума налазеће се у Главној каси, монете старе, па и осим ови и неке пеаре, који већи да су по свој прилици Србски, и пре две године се у земљи нашли.

⁸¹ АС, МПс, 1844, Ф V, 90.

⁸² Србске новине, бр. 83, 18. X 1846.

⁸³ Србске новине, бр. 55, 15. VII 1847.

⁸⁴ Србске новине, бр. 99, 16. XII 1847.

Попечителству финансисе ние познато, да у Србији има какав Народни Музеј подигнут и устроен законитим начином; него да Попечителство Просвештенија као и многи љубитељи ствари, монете старе и друге реткости прикупљају и чувају.

Осим тога попечителство Просвештенија нема у зданију где обитова ни места сигурног, где би оно реткости вредности имајуће сместило и чувало.

По мneniju пак Попечителства финансисе изискује се за едан Музеј:

1. Да се он установи законом одредбом.

2. Да се у тврdom од ватре сигурном зданију држи и чува.

3. Да се од ствари у Музеју налазећи се точан рачун са знанем Главне контроле држи и води.

4. Да се чување ти древности и реткости препоручи лицу, који у Археологији доволно зналима има, и који је при том поуздан човек, на кога се Правитељство ослониши може. Овде попечителство финансисе је не може да пропусти да не спомене на бившег некада чувара стварије Богдановића, који је у год. 1842. поверене му монете однео, а ел повратио, не зна се.

Кад се сва условија овде од 1 до 4 изврше, онда се истом казати може, да у Србији Музеј постоји. А донде да би боле било реткости налазећи се у Главној каси, која се у добром од ватре сигурном зданију налази чувати, него у Попечителству Просвештенија, кое се налази у зданију од нетврдог материјала саграђеном, из кога се селити мора, што ће се за Попечителство внутренни дела правосудија и просвештенија друго здание зидати морати; ер оно у коме су сада осим што је од нетврдог материјала новијима е бившег Кн. Милоша сазидано.

Попечителство финансисе имаде стари монета кое су у Главној каси као Аманет чувају, оно има и неке саплаке сребрне ископане у Пожаревцу кое изузимајући вредности малтене, нису никакве редкости, нити ствари Србска, но Попечителство исто нити може те, нити друге ствари од вредности попечителству Просвештенија имајући пред изложена обостојателства у виду уступити неможе, док на то нарочито височајше одобрене не изиђе.

Нека dakле Високославнији Совет изволи решити:

1. Оћел се збирка монети при Попечителству Просвештенија као Музеј Народно-Србски сматрати; и оћел

2. Попечителство финансисе сада налазеће се у аманету монете стваре и друге скупоцене ствари кое поименце Попечителству Просвештенија уступити.

5. Декембра 1846
У Београду

Попечител финансисе
Полковник кавалер
Павле Станишић⁸⁶

Монете и драгоцености нису уступљене Музеју, овог пута већ је то учињено много касније.

У овом писму министра финансисе тачно су предочени сви услови за оснивање и рад Музеја. Сем наведених услова, које иначе није испуњавао, Музеј није имао ни тачан попис ствари. Јуди заинтересовани за рад Музеја свакако су знали услове за успешан рад овакве установе, али њихове молбе нису нашле на разумевање код највиших власти.

Јован Стерија Половић упорно жељи да скрене пажњу Савету на рад Музеја србског, па зато у извештају о раду Министарства просвете за 1843—45. годину даје и један уопштен и кратак осврт на рад Музеја:

⁸⁶ АС, ДС, 430/846

„Попечителство је по положенију своме обратило внимание на установление једног Музеума у отечеству нашем, у који ће се древности, какови се у отечеству нашем велика количина налази, особито стари новци, туби и наши владатела, сабрати; и као што је код Правитељства исходатајствовало, да се рушене стари градова и други остатака забрани, тако је у смотренију скупљања древности утолико успело, да је понајвише доброволним пожертвованием људолубца доста велико чињеница прибрало, и нада се и даље у томе успети.”⁸⁶

Ј. Ст. Поповић поново, 1846. године, у Гласнику Друштва србске словесности објављује чланак „Стане србсконародног музеума”:

„Попечителство просвештенија, поред другога зајимања свога, ние пренебрегло ни оно важно за нас обстојатељство, да се древности уобште, а нарочито тичуће се Србства и повестнице Србске, кое се у земљи налазе, или којегди хране, на једно место саберу, и под неговим надзиријем за потомство сачувају.”

На крају чланка он даје и интересантан закључак, који овде и наводимо:

„Осим ови новаца налази се у музеуму Србском, као што сам горе навео, много ствари странни, знаменити за нас по томе, што су све нађене у нашој земљи. Заиста кад се помисли, да се у музеуму нашем налази новаца римски, потово сваког рода, прчки, македонски, татарски, бугарски, млетачки, турски, пољски, мађарски, шпански, аустријски и тд. онда нам се древно стане наше земље занимателно представља; ер се види, да од части била поприштем силни ратова, боева и народни комешања, од части пак, да је Србија имала саобраштаја са многим земљама и народима, а оваковиј саобраштај, било то у политичком, било трговачком, или којем му драго обзира, предпоставља поредак праћански и израженије.

Кад се наш музеум сравни са другима у просвећеној Европи, долази нам као капља спрођу реке једне; али кад се узме време, кад се установио, обстојатељство, при којима се умножавао, и средства, како се умножавао, онда се заиста може назвати великим. Нека напредује Србија, нека сви искрено мисле и раде о неијој срећи и благостању; нека се мир и тишина утврди, нека мрзости и злобе спрођу браће не буде, и нека љубов и ревност к своме и своима влада; пак ће и музеум наш за кратко време бити знатан и великиј.

У Београду 26. Дек. 1846.

Иоанн С. Поповић
Началник Попечителства Просвештенија”⁸⁷

Следећи попис стариња у Музеју србском извршен је априла 1848. године, па Јован Ст. Поповић и Јанко Шафарик подносе Министарству просвете „Списак ствари музеуму србском принадлежећи”.⁸⁸ Сви ови извештаји о раду Музеума србског давани су описано, без тачног броја и врсте предмета, пошто такав попис није ни постојао.

Међутим, као и од других установа, и од Музеја се тражило да има тачне инвентаре — спискове предмета који се код њих налазе. Тако 1861. године главна контрола тражи од Управе прос-

⁸⁶ Србске новине, 31, 18-IV 1845.

⁸⁷ Гласник друштва србске словесности, св. 1, 1847, стр. 153—183.

⁸⁸ Др М. Дробњаковић, Први наш музејски инвентар, Музеји, бр. 1—4, стр. 35—46.

вете тачне инвентаре музеја и библиотеке за 1858, 1859. и 1860. годину. Како Музеј није могао дати такве спискове, Управа просвете моли Савет да им одложи подношење извештаја, јер за сад нису у могућности да то учине и обећавају да ће 1861. године, свакако, имати израђене тачне спискове стварина. Савет и кнез прихватају овај предлог.⁸⁹

Немири који захватају Београд 1862. године доводе до прекида рада на сређивању инвентара у Музеју.⁹⁰

Јанко Шафарик, чувар Библиотеке и Музеја, обавештава Министра просвете да је све стварине спаковао и предао на чување у Министарство финансија и у Главни фонд школски — док се ситуација не смири.⁹¹

Тако је рад на овом послу одложен на дуже време и следећи извештај се појављује у годишњем извештају Министарства просвете за 1865. годину. Музеј је тада смештен у проширене просторије, неки предмети су изложени, али инвентари још нису сасвим готови.⁹²

Следеће, 1866. године, поднет је извештај о раду Музеја у оквиру просветне струке⁹³, а 1868. Стеван Тодоровић подноси Министру просвете извештај „Колико и каквих живописних слика има у Београдским јавним збиркама.”⁹⁴

Сликар и познавалац ликовне уметности Стеван Тодоровић израдио је потпуни попис ликовног материјала који се налазио у Народном музеју и у збирци Милоша Обреновића у Топчидеру. У саставу ликовног фонда Народног музеја сада је и Галерија слика из београдске Митрополије која је основана 1858. године.⁹⁵

М. Ђ. Милићевић даје попис предмета у Музеју за 1871. и 1874. годину.⁹⁶

Сви ови пописи стварина, сем извештаја Стевана Тодоровића, имају исти недостатак — непотпуни су. Донекле је систематизована само нумизматика, док остале стварине још нису биле срећене. Стиче се утисак да је највећа пажња обраћена сакупљању старог новца, затим предмета везаних за историјске личности и догађаје, као и предмета од племенитих метала.

Богата ризница етнографског материјала, која је тада постојала у Србији, још није била привукла довољну пажњу. Понекад се, преко „Србских новина”, скретала пажња и на ту врсту стварина.

У оквиру извештаја о поклонима Народном музеју 1870. године налази се и овакво обавештење:

⁸⁹ АС, ДС, РНо 968/861

⁹⁰ Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, Београд, 1892, стр. 468—474

⁹¹ АС, МПс, ф VII, Р 1419/1862

⁹² Србске новине, бр. 109, 17. IX 1866.

⁹³ Србске новине, бр. 129, 7-X-1867.

⁹⁴ Гласник србског ученог друштва, књ. VI, 1868, стр. 54—73.

⁹⁵ М. Рашковић, *Права друштвена Галерија слика у Србији*, Зборник Народног музеја IX—X, стр. 609—620.

⁹⁶ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, стр. 47—48.

„Пријатељима који би поклонима ради били помоћи овај народни завод, јавља се да се збирке Народног музеја за то купе, да у сачуваним стварима представе живот који је био не само у новцу којим се онда служило, него и накиту, стварима из покућства, алатима и оруђем, израдама разних вештина и заната, оружјем и осталим што све служи историјском истраживању као сведок старинског образовања, обичаја, начина живљења итд.

А у тим споменицима је наш музеј непрестано сиротан. Што хоће да се поклони, може се уступити у народну библиотеку у згради велике школе.”⁸⁷

Са поклонима који су уследили 1880. и 1881. године Музеј добија прве предмете будуће етнографске збирке. О томе обавештавају „Србске новине”:

„Народни музеј — Њезино Височанство Госпођа Књегиња Наталија походивши изненада народни музеј, у среду 1 октобра, изволнела је милостивом подарити томе заводу два зубута и две прегаче (кецеле), које ће ствари, као изванредно лепи експонати, бити на украс и дику у етнографском одељку народног музеја, а уједно основа и темељ за приобирање народног ношива и домаће индустрије из данашње кнезевине Србије. Наш народни музеј има народно одело готово из свију земаља, у којима живе Срби, Хрвати и Словенци — осим Србије у сликама: а из Србије нема га ни у стварима ни у сликама. У том нас је претекла Москва 1867, која је тада, преко српског ученог друштва, за своју етнографску изложбу набавила шест великих група српске народне ношње из Србије.

Управа народног музеја изриче тога ради Светлој Госпођи, у име своје и свију пријатеља, који су за умножење и проширење етнографског одељка овога културног завода, своју најтоплију захвалност.”⁸⁸

Упркос апелима да се почне са систематским сакупљањем етнолошких предмета за Народни музеј, то тада ипак није учињено. Због тога Ђ. Миловановић, учитељ цртања на Великој школи и члан Друштва, тражи новчану помоћ за „снимање етнографских предмета по Србији”. У својој молби он наводи:

„Међутим још до данас није предузето никакво прикупљање овог материјала за тај музеј, који се односи на продуктиван рада нашег народа у маси, који по свима изгледима неможе имати дуга живота, ако се и на даље без икаквог ограничења буде изложио утицајима и страној конкуренцији, — а који ће рад на сваки начин сачињавати по вредности својој најважнији део тога музеја.”⁸⁹

У вези с претходним Миловановић добија 500 динара за снимање етнографских прилика у нашем народу.

У току свих ових постепених и спорих промена које прате развој Народног музеја, поклони и откупни обогаћују фондове:

— „Г. Ђорђе Николаевић, прота дубровачки, изволно је поклонити музеју српском 33 комада стари новаца, међу којима се налази 10 сребрени; к томе јошт 4 стара печата. Попечителство Просвештења, под ког се надзоријаним речени музеум налази, примивши овај за музеум важни поклон, непропушта гореименованом г. Проти јавно благодарити.”¹⁰⁰

⁸⁷ Србске новине, бр. 19, 13-II-1871.

⁸⁸ Србске новине, бр. 221, 3-X-1880.

⁸⁹ Гласник српског ученог друштва, књ. 49, 1881, стр. 385—386.

¹⁰⁰ Србске новине, бр. 54, 12-V-1851.

— „Гојко Везенковић, Јон Јоновић и Стојан Лекић, сва тројица Милановчани, нашли су у Дунаву стари едан с грбом оловни кондир, који су народном музеуму поклонили. На овом дару изјављује им се јавна благодарност.”¹⁰¹

— „Члан примиријелног суда вароши Неготина Г. Данило М. Стевановић поклонио је музеуму србском једну стародревну од бакра капту, на чему му се овим јавно благодари.”¹⁰²

У овом периоду Музеј откупљује и неке значајне ствари. Тако 1850. године од Стефана Илића Верковића, сакупљача ствари, откупљује већу збирку старог новца.¹⁰³

„Петар Петровић Његош, на свом последњем путовању кроз Италију, добија на поклон копију једног мозаика из Помпеје, који као поклон шаље србском музеју у Београду.”¹⁰⁴

Један значајан случајни налаз у селу Губеревцу, који је прикривен и продат, изазива живу преписку између Министарства финансија и Савета. У вези с тим министар финансија, Паун Јанковић, пише Савету 12. III 1852. године:

„У грађанском нашем законику а именно параграф 250. 251 и 252 опредељује се правило, како се сматрати имају старе ствари и драгоцености, кое би се у земли нашле и толико дуго у земли лежале, да им се притежажател знати не може, и коме оне онда припадају. До сада је Попечитељство финансије у свима оваквим случајима поступало по закону, и горним овога параграфима. Деобу такови ископани ствари наређивало, као што је учинило и са оним златним стварима и у разном виду оловом, кое је прошлог лета 1851. год. бујица из земле изорала у селу Губеревцима окр. Београдског, и кое су познати већ сељани Губеревчани покупили, па неке а именно све златце и неку част олова продали и пре него што је о томе овоме Попечитељству као надлежној власти достављено.

Попечитељство је финансије дознавши после за овај случај иззвичног известија Началничества окр. Београдског, наредило, те су све златне ствари и олово премда продано, од прекупаца, као год и непродано олово од наодиоца уколико ово последње није истопљено и употребљено, одузето, кое се и сада при Попечитељству наоѓе, учинивши у исто време расположење, по коме се непродано олово с једном трећином наодиоцима, а с једном трећином општинској касси исплатити има, будући е земља, по известију Началничества обштичанска на којој се ово све нашло.”

После овог извештаја министра финансија, јула исте године кнез издаје наређење:

Савету Књажества Србског

Поднешено Ми под 13 пр. мес. Но 241 решење, како ће се оне знатне стваринске ствари и олово, кое је прошлог 1851. год. бујица у селу Губеревцима из земље издрла, и кое су после сељани губеревчани покупили и потом све знатније и неку част олова продали, за рачун Правитељства задржати и цена закупцима из касе Правитељствене исплатити, као и како ће надлежни срески началник и писар ново небрижење, што нису у ствари овој обично и по закону поступили укорити, и да би се у напредак подобна иступлена предупредила случај овај с ... дотични параграф За-

¹⁰¹ Србске новине, бр. 82, 22-VII-1852.

¹⁰² Србске новине, бр. 68, 16-VI-1853.

¹⁰³ Србске новине, бр. 95, 22-VIII 1850.

¹⁰⁴ Ј. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830—1851)*, Београд, 1957, стр. 158—159.

коника грађанског свему народу од стране Правителства надлежном власт-
ству објавити: Ја сам одобрио и исто данас и касателним Попечителствима
на извршење саобщтио.

28. јулија 852.
у Брестовичкој Бањи

А. Карапољевић¹⁰⁵

Било је познато да „Музеум србски” није једина установа у Кнежевини Србији која чува ствари. Министарство финансија има код себе неке откупљене древности, Друштво србске словесности има своје збирке, Читалиште београдско такође, Лицеум у Београду 1841. године почиње са стварањем својих збирки, а при Војној болници у Београду основан је Музеј народних редкости 1844. године.

Званично се највише инсистирало на развијању и правилном раду музеја при Министарству просвете. Зато се још 1846. године министар просвете обраћа министру финансија и тражи да се ствари које тамо чувају предају Музеју. Међутим, министар финансија то не прихвата и наглашава да Музеј не испуњава услове за правilan рад.

После седам година кнез Александар Карапољевић, са Саветом, издаје наредбу:

У Београду 10. фебр. 1853. год.

Уважавајући представљење Попечителства Просвештенија благоизволела је Његова Књажества Светлост височајшим указом својим од 18. фебруара т. г. В. Но 156 усагласиој Советом решили, да се по разним канцеларијама налазеће се књиге, стари рукописи, старе монете и друге важне реткости Попечителству Просвештенија на расположење иступе, да се звание библиотекара, коме ће пододговорно руковане с библиотеком и музејом поверио бити, при истом Попечителству с годишњом од 300 та-лира платом установи.¹⁰⁶

Међутим, и поред овог „височајшег” наређења, материјал није ни брзо ни једноставно предаван Министарству просвете. Министар финансија поводом предаје драгоцености пише министру просвете:

„Што се пак тиче древности, мненија је, да се такове најпре комисионарно расчисте и одаберу; па што је за Музеј узеће и у овај сместити. У случају тога моли, да се које лице за гореназначен посао одреди и њему упути.”¹⁰⁷

Српско учено друштво тек 12. II 1870. године на састанку Одбора одлучује:

„Према одлуци последњега скупа одбор нарести да се знаменитости и ствари које има друштво најпре попишу и од њих два једнака списка начине, па да се после преко Министарства просвете народном музеју на

¹⁰⁵ АС, ДС, 363/852.

¹⁰⁶ Србске новине, бр. 29, 7-III-1853.

¹⁰⁷ АС, МПс 1854, ф I, 20.

реверс на употребљење предаду. Да тај посао сврше примише насе г. др. Ј. Шафарик председник и секретар С. Новаковић.¹⁰⁸

Београдско Читалиште на својој главној скупштини 1879. године решавало је о томе — да ли своју најзначајнију збирку старог новца да преда Народном музеју. Већином гласова одлучено је да збирка и даље остане у Читалишту и да се „на углед изложе“.¹⁰⁹

Независно од званичних захтева и предаја, и многи појединци доносе стварне и углавном их поклањају или продају:

— „Народном музеју при министарству просвете и црквених дела изволила је гђа Ана Јов. Обреновића поклонити један велики нож, богато са финим сребром окованим и златом исписан, у корицама од сребра мерџанима украшеним који је покојни господар Јован Обреновић добио у битки на Дубљу.“¹¹⁰

— „Г. Никола Х. Бадомлић члан примирителног суда београдског едан панцир од челични прстена плетен са склопом за главу и десну руку.“

— „Г. Љубомир П. Ненадовић началник министарства просвете и црквених дела: слику кнеза Алексе Ненадовића свога деде, и слику војводе Симе А. Ненадовића, свог стрица, олајним бојама малане у позлаћеним оквирима. На чему се овим јавно благодари; а уедно умольјавају се сва господара, која имају ма какве стварне или знаменитости да их изволе уступити Народном музеју или на дар или за пристојну новчану накнаду.“¹¹¹

Музеј тада добија и изузетно значајан поклон — печат Карађорђев од Г. Марка Аксентијевића из Осијека.¹¹²

— „Петар Живковић, бојација из Трстеника оруђи своју башту нашао је у земљи један бакрени калпак (шлем) и предао полицијској власти, да се као његов поклон пошаље народном музеју на храњење; што је и учињено.“¹¹³

— „Слика Црног Ђорђа у народном оделу, цео с природе рађено, величина као што је књига велика 4-ина. По свој прилици од којега земунског сликарa онога времена на пр. Бакаловића.“¹¹⁴

— „Од Г. Ђ. Ђурића антиквара: печат суда банског 1833, а од Г. Пантелеј Басарића, благајника у министарству просвете, слика Симе Милутиновића Сарајлије из млађих година, коју је насликао Јован Исаиловић а обновио Г. Ст. Годоровић.“¹¹⁵

— „Родбина и стараоци масе пок. Ђ. Месације трговца из Јагодине, преко Г. Свет. Ј. Никетића директора гимназије јагодинске слику „Левчанин“ рад. пок. Ђуре Јакшића.“¹¹⁶

¹⁰⁸ Гласник српског ученог друштва, књ. 10, 1870, стр. XXXIII

¹⁰⁹ Србске новине, бр. 84, 9. IV 1874.

¹¹⁰ Србске новине, бр. 56, 22. V 1865.

Љ. Константиновић, *Историјска збирка о првом и другом устанку, Зборник Музеја првог српског устанка*, књ. III-IV, Бгд, 1964—65, стр. 92—93.

¹¹¹ Србске новине, бр. 138, 24. XI 1866.

¹¹² Љ. Константиновић, *Историјска збирка о првом и другом устанку, Зборник Музеја првог српског устанка*, књ. III-IV, Бгд, 1964—65, стр. 94. Чува се у Историјском музеју Србије, инв. бр. Пи-82.

¹¹³ Србске новине, бр. 78, 9. IV 1874.

¹¹⁴ Србске новине, бр. 122, 5-VI-1876.

¹¹⁵ Србске новине, бр. 122, 5. VI 1876. Печат се чува у ИМС, инв. бр. Пи-79.

¹¹⁶ Србске новине, бр. 126, 10. VI 1881.

— „Њено Височанство Госпођа кнегиња Наталија благоизволела даровати Народном музеју за етнографско одељење три комада српског народног ношива особито лепо израђене.“¹¹⁷

— „Кнегиња Наталија поклања народном музеју два зубуна и две прегаче (кецеље) које ће ствари, као изванредно лепи егземплари, бити на украс и дику у етнографском одељку народног музеја.“¹¹⁸

— „Збирка ношива обогаћена новим примерцима из нашег новијег доба. Преко Г. Дим. Јоксића, секретара његовог величанства музеју је по високој наредби предато одело њ. вел. и нешто оружја Јеврема Обреновића. Поред тога предато је и етнографских предмета.“¹¹⁹

— „Поклоњене су две фотографије на којима су седели Милан и Михаило на св. Андрејској скупштини 1859. године.“¹²⁰

— „Србски народни музеј обогаћен поклоном кнеза Милана 15 комада свечаног одела Милоша Обреновића I.“¹²¹

— „Госпођа Катарина Ивановићева, одлична сликарка, члан српског ученог друштва родом из Столног Београда угарског, поклонила досад нашем народном музеју 15 слика, све у лепим златним оквирима...“¹²²

Музеј тада добија и неке значајне понуде за откуп стариња. Тако „пронаодник Недељко“ нуди на продају:

„У Бранетићу окр. Рудничког нађено је посуђе сребрно из римски времена. То је посуђе такве стародревности и важности, да би се по мненију чувара Музеја Ј. Шафарика сваки европски музеј с њиме могао дичити, зато Управа просвете желела би га управо у нашем Народном музеју имати“.

Како је Музеј за читаву годину за откуп стариња имао само 250 талира, а за ово посуђе требало је исплатити 121 дукат цесарски и 2 гроша чаршијска, то Управа просвете моли Савет да се из буџета за 1861. годину издвоји ова суме. Одобрењем кнеза од 6. II 1861. године ова суме је исплаћена и материјал је откупљен за Музеј.¹²³

Током целог периода од 1844. до 1881. године сазревала је постепено идеја о законском оснивању Народног музеја и његовом одвајању у посебну установу са свим условима неопходним за њен нормалан рад. Музеј је постојао, био је признат и прихваћен од јавности, али је једино законска основа тек требало да се спроведе.

Заслугом неколицине образованих људи, њиховим сталним и упорним залагањем то се и постиже: обнародован је Закон о Народној библиотеци и Музеју 19. III 1881. године.

Чувар Народног музеја је у исто време и професор археологије на Великој школи. У члану 9. овог Закона изнета је и његова концепција:

¹¹⁷ Србске новине, бр. 72, 1. IV 1881.

¹¹⁸ Србске новине, бр. 221, 3. X 1880.

¹¹⁹ Србске новине, бр. 160, 23. VII 1881.

¹²⁰ Србске новине, бр. 24, 24. II 1881.

¹²¹ Србске новине, бр. 66, 24. III 1881. Један део се чува у ИМС.

¹²² Србске новине, бр. 127, 7-VI-1880.

¹²³ АС, ДС, 116/861.

„У реду набавка за музеј имају такође првенство са стране српске или југословенске, за тим ствариње наших земаља уопште, н. пр. из времена пре насељења нашега народа у ове крајеве, по том комади за етнографске збирке, у којима би се стање народа из скорашиње прошлости и из нашега времена представило.“¹²⁴

Као што је поменуто, сем Музеја, и неколико других установа је тада сакупљало стварине. Најактивније у том погледу било је Друштво српске словесности. Оно издаје Гласник у коме, поред расправа из разних грана науке, штампа и чланке о српским стварима.

Друштво је и иницијатор неких наредби о заштити стварина. Тако је 13. II. 1849. године упутило молбу Министарству просвете:

„Оно је молило Високославно Печатничтво, да би се како београдској Полицији тако и свима скружним Началствима наложило, да би надлежателства Друштву свом дознанија достављала, (а тако и прибављању на руци била), кад би се при зидану здању или другим приликама какви споменици древности нашли.“¹²⁵

Такође на иницијативу овог Друштва, Министарство просвете пооштрило је наредбу „којом се самовољно кварење древни споменика у отечеству нашем забрањује.“¹²⁶

Друштво је имало и своје поверенике на терену, који су сакупљали историјске податке и стварине. Један од њих је био Г. Верковић, кога су називали „сакупитељ стварина.“¹²⁷

И дубровачки свештеник Георгије Николајевић добијао је извесне суме новца за откуп стварина за рачун Друштва.¹²⁸ Српско ученом друштвом шаље на терен, ради испитивања и копирања натписа са камених споменика у Подрињу, Г. Милојевића.¹²⁹

Ова истраживања на терену, као и сагледавање масовног уништења старих споменика, подстакли су још један захтев Друштва да власти издају наредбу за чување споменика,¹³⁰

Прихватајући иницијативу Српског ученог друштва, министар просвете и црквених дела шаље распис свим окружним началствима:

Распис

министра просвете и црквених дела, свима окружним началствима

Српско ученом друштвом јавило ми је, како се на много места по отаџству нашем стварине, нарочито зидине и гробља, сатири, разносе и упропашћују, те тако се потоњим путницима и истражиоцима сдузима могућност испитивања и објашњавања нашега стварног живота. С тога ученом друштвом предлаже, да се таква места особитом надзору власти препоруче.

¹²⁴ Зборник закона и уредаба, књ. 36, 1881, стр. 282.

¹²⁵ Гласник друштва српске словесности, бр. 3, 1851, стр. 281.

¹²⁶ Србске новине, бр. 141, 4. XII 1844.

¹²⁷ Србске новине, бр. 74, 28. VI 1854.

¹²⁸ Србске новине, бр. 17, 13. II 1854.

¹²⁹ Србске новине, бр. 60, 62 од 23. и 28. V 1870, бр. 145, 1. XII 1870.

¹³⁰ Србске новине, бр. 12, 28. I 1871.

Уважавајући овај предлог ученог друштва, у свези с ранијим расписима, препоручујем началству томе да својски најавцима код становника, који живе око таквих старина, да их не кваре и не упропашћују вадећи из њих плоче и камење за којекакве своје потребе.

Власти нека удеосном приликом, објашњујући од какве су важности стари споменици, саветују народ, те да свако место, где се какве старине налазе, чува од сваког навлашног квара.

Но 5403
19. децембра, 1870. год.
у Београду

Министар просвете и црквених
дела
Д. Матић с. р.”¹³¹

Први поклони старица пристижу Друштву већ 1842. године, а убрзо следе и значајни откупни. Због указане потребе одмах је изабран Константин Богдановић за чувара древности и библиотекара.

Наводимо само неке од значајнијих поклона које Друштво тада добија:

— „Дрварски трговац из Београда Настас Кузмановић, поклања оригинал пасош Хајдук Вељка Петровића из 1812 године”.¹³²

— „Особа која је желела да јој се име не објави, поклонила је Друштву кесу у којој је Његов новце држао”.¹³³

— „Откупљује се тањир од кова који је припадао Србском патријарху Арсенију IV Чарнојевићу из 1727 године”.¹³⁴

— „Г. Јован Мостић ђумрукџија београдски у пензији поклања друштву оригинално писмо Карађорђево писано оцу Илији са Мишара 1809 године”.¹³⁵

— „На продају се нуди сабља, чаша и столица на којој је седео последњи деспот српски Ђурђе Бранковић.”¹³⁶

— „Друштво србске словесности откупљује сабљу Деспота Ђурђа Смедеревца, за Народни музеј”.¹³⁷

Српско учено друштво сакупља старице, али од почетка је наклоњено и стабилизовању Народног музеја као мериторне установе за послове сакупљања и заштите старица. Када 1866. године добија нова правила за рад, Друштво у њима јасно одређује однос својих збирки према Народном музеју. У члану 51. стоји да „Друштвена библиотека и збирка јесу саставни део Народне библиотеке и Музеја”.¹³⁸

У извештају о раду за 1869. годину о збиркама се каже:

„Напослетку нам вальа проговорити шта има у Друштву од старица нарочито нумизматичких о којима је за данашњи скуп одборски предлог

¹³¹ Србске новине, бр. 27, 1870.

¹³² Новине србске, бр. 28, 11-VII-1842.

¹³³ Новине србске, бр. 31, 1-VIII-1842.

¹³⁴ Новине србске, бр. 24, 26-II-1852.

¹³⁵ Новине србске, бр. 145, 10-XII-1866.

¹³⁶ Новине србске, бр. 106, 19-IX-1857.

¹³⁷ М. Рашковић, Сабља са натписом Деспота Ђурђа Бранковића, Зборник Историјског музеја Србије, бр. 15—16, Београд, 1979.

¹³⁸ Србске новине, бр. 4, 9-I-1869.

забележен. Старине те долазиле су у друштво нарочито поклонима који су у прећашња времена, док се није још био попутно установљен народни музеј, чешће долазили овамо, а нешто и куповином. Од неколико година није ова збирка никадм придављана".¹³⁹

Али, и поред свег залагања за афирмацију Народног музеја, као и поред постојања правила за рад и апела министарства просвете за предају збирки Народном музеју, Друштво и даље не предаје своје збирке. Тек око 1870. године одлучено је да се збирке предају, али с тим да се прво попишу.¹⁴⁰

Као и Народни музеј, тако и Српско ученом друштвом није у првим годинама свога рада посветило пажњу сакупљању етнографских предмета у Србији. Иницијатива у том смислу долази из Москве од Друштва љубитеља природо-знања при Царском универзитету у Москви. Оно позива Српско ученом друштву 1866. године да сакупи материјал за етнографску изложбу која ће се одржати 1867. године у Москви. Тражило се да се сакупе разне народне ношње, домаћа оруђа и фотографије људи.¹⁴¹

У вези с претходним је одлучено да и Србија буде представљена на овом „излогу”, па Друштво добија новац за откуп етнографских предмета и за друге припреме: 200 дуката цесарских од владе и исто толико од кнеза Михајла.¹⁴² Сав етнографски материјал који је том приликом излаган у Москви поклоњен је музеју Румјанцева.

Желећи да помогне развој и стабилизацију постојећег Народног музеја, Стојан Новаковић 22-VIII-1872. године даје предлог са новом концепцијом и називом музеја: „Српски историјско-етнографски музеј”.¹⁴³ До реализације овог предлога није дошло — углавном због недостатка финансијских средстава за предложену истраживачки рад.

Веома корисна делатност Друштва било је и снимање српских средњовековних споменика, које су са великим успехом обавили Драгутин Милутиновић и Михаило Валтровић.¹⁴⁴

Српско ученом друштво, око кога су се окупили најобразованiji људи тадашње Србије, било је иницијатор највећег броја наредби државних органа за сакупљање и заштиту културно-историјских споменика. Оно настоји да оспособи за самосталан рад и наметне јавности и властима Народни музеј као установу од посебног друштвеног значаја.

Кад сагледавамо период XIX века, од ослобођења Србије, до 80-тих година, у погледу државног старања о стварима учињено је доста — с обзиром на то да се пошло од самог почетка у свим областима тадашње изградње државе. Сакупљени су прилично

¹³⁹ Гласник српског ученог друштва, књ. 10, 1870, стр. XIII

¹⁴⁰ Гласник српског ученог друштва, књ. 10, 1870, стр. XXXIII

¹⁴¹ Гласник српског ученог друштва, св. 20, 1866, стр. 245.

¹⁴² Србске новине, бр. 22, 21-II-1867.

¹⁴³ Гласник српског ученог друштва, књ. 34, 1872, стр. 336—356.

¹⁴⁴ С. Богдановић и Љ. Мишиковић-Прелевић, *Изложби Српског ученог друштва, истраживања српске средњовековне уметности 1871-1884*, САНУ, Београд, 1978.

богати фондови старина. Још значајнији успех постигнут је буђењем историјске свести ширег круга људи о значају сакупљања и заштити старина.

Законски и други прописи о заштити и сакупљању старина почињу појединачним актима, (разна „објављенија”, „наредбе”, „наставленија” итд.) која издаје Милош Обреновић.

После одласка кнеза Милоша из Србије (1839. године) мења се однос према заштити старина — у смислу већег подруштвљавања надзора над старањем о древностима. Уставобранитељи издају 1842. године „Законик грађански”, којим се ископане старине делимично штите у корист државе.

Власти и даље прибегавају објављивању аката, „расписа” и „наредби” којима апелују и опомињу житеље кнежевине Србије да чувају и сакупљају древности. Оне су приморане да то чине управо због тога што законски прописи нису обухватили целокупну материју у погледу заштите старина, па је било могућности за разне нежељене поступке са тим драгоценним материјалом.

Највише власти које су издавале оваква акта — чиниле су то на иницијативу Српског ученог друштва и Народног музеја. Међутим, то ипак није било доволно да се велики део културно-историјског наслеђа прикупли и сачува, па је много тога изгубљено заувек.

STATE CARE OF CULTURAL-HISTORICAL MONUMENTS IN SERBIA IN THE 19th CENTURY

By the several years' struggle for liberation from the Ottoman rule, Serbia was gradually liberated from the Turkish influence in all the domains of political and social life.

The initiative for the progress in many aspects of social life, among which is also cultural and educational activity, came from the Serbians who lived and were educated outside Serbia. In spite of well-intentioned and useful suggestions to official authorities and of instigating the public in this sense through the press, the institutions for the protection of the national cultural-historical heritage got very slowly their real contents and function. Such a situation reflected itself deeply on the preservation of the wholes and of individual specimens.

From the second half of the 18th century we find, in the works of Zaharije Stefanović Orfelin, Vuk Stefanović Karadžić and Ioakim Vujić, the data on the first initiatives for the protection of antiquities.

The antiques ancient or valuable objects are collected by virtue of individual orders of the prince Miloš Obrenović and preserved under his control. Though he was an absolute ruler, the prince supported the work at collecting, because individual collections, gathered at that time, were the basis for the subsequent forming of museum funds.

"The Civil Code..." of 1844 regulates partly the problem of the protection of archaeological finding places. This is the first time that these problems were treated in a law in the Principality of Serbia. In the same year, Jovan Sterija Popović, as the head of the department in the Ministry of Education, mentions in an official act the "Serbian Museum" at the Ministry of Education. The gifts and purchases of an exceptional value come into the collections of the Museum.

At the same time, the antiquities were collected also by the Ministry of Finances, the Serbian Learned Society, the Belgrade Reading Club, the Lyceum in Belgrade and the Military Hospital in Belgrade.

The renowned cultural and scientific workers of this time, members of the Serbian Learned Society, are the initiators of most of the orders concerning the collecting and preserving of antiquities. Thanks to their endeavours the Museum became an institution of special social importance, capable of independent professional work.

Through the entire period from 1844 to 1881 there ripened the idea of the legal foundation of the Museum with all the indispensable conditions for work. It existed and was accepted by the public, only the legal basis of its existence ought to be laid down and it was realized by the Law on the National Library and Museum of March 19 1881.